

plánování a řízení, tj. v daném případě — k cílově zaměřenému působení na další rozvoj systému společenských potřeb“ (s. 27).

Protože se tedy společenské potřeby většinou nedají bezprostředně analyzovat a hodnotit kvantitativně, navrhuje Bestužev-Lada, aby byly analyzovány nepřímou — na základě měření činností spjatých s jejich uspokojováním. („Činnostní“ či „procesuální“ pojetí při identifikaci a analýze společenských potřeb je vůbec charakteristické pro sovětskou teorii potřeb — projevuje se to i v dalších pracích sborníku.) Za tím účelem autor předkládá několik návrhů měření (většinou škálovací technikou) různých typů činností zaměřených na realizaci určitých potřeb. Jeho náměty by mohly být využity při zkoumání společenských potřeb i u nás.

Ostatní práce otištěné ve sborníku mají různorodý charakter: V. Z. Rogovin objasňuje, jak se problém společenských potřeb jeví v pracích klasiků marxismu. B. A. Babin uvažuje o aplikaci systémového přístupu při prognózování společenských potřeb. V příspěvcích dalších autorů (G. S. Batygin, N. P. Grišajeva, a V. S. Avanesov a kol.) jsou rozpracovány specifické metodické otázky zjišťování potřeb u některých sociálních skupin (zejména mládeže), a to zvláště pomocí metody dotazníku. Za nejcennější tu lze považovat výčet sociálních informací, které jsou nezbytné pro adekvátní prognózování společenských potřeb (ve statí N. P. Grišajevové, s. 78–86). Metodický charakter mají i další statí: S. N. Tokarevové (o využití časových rozvrhů při prognózování společenských potřeb), M. E. Pozdnjakovové (o aplikaci dotazníků pro experty v dané oblasti), A. G. Kuzněcova (o statistickém vyhodnocování významnosti empirických ukazatelů při operacionalizaci kategorie potřeb) aj.

Vcelku nahlíženo, je sborník sovětských sociologů užitečným přínosem jak pro teorii, tak pro metodiku konkrétních výzkumů v oblasti „společenských potřeb“ (ovšem nikoliv „potřeb společnosti“, jak jsme vysvětlili na začátku recenze). Problematika vlastního prognózování potřeb (jejíž řešení čtenář očekává podle názvu publikace) je však ve sborníku rozpracována značně omezeně: v podstatě jde o počáteční fázi formulování a někdy i praktického ověřování východisek a přístupů k prognózování potřeb, nikoli o přímou prognostickou činnost a její produkty. Ovšem tato fáze je nezbytná a velmi významná a je dobré, že sovětská autoři jí věnovali zaslouženou pozornost a vytvořili solidní základy pro další výzkumy. Výsledky a podněty obsažené v publikaci by neměly zůstat nevyužity.

Jan Průcha

Problemy metodologii issledovanija obraza žizni v socialističeskich stranach (Problémy metodologie výzkumu životního způsobu v socialistických zemích) Red.: Z. Sufin, A. S. Cipko

Warszawa 1979, 329 s.

Práce *Problemy metodologii issledovanija obraza žizni* byla připravena k vydání Ústavem základních otázek marxismu-leninismu ÚV Polské sjednocené dělnické strany, Ústavem pro filozofii a sociologii polské akademie věd a Ústavem ekonomiky světové socialistické soustavy Akademie věd SSSR. Její obsah tvoří materiály první, tedy ustavující konference pracovní skupiny *Utváření socialistického způsobu života*, která byla založena v rámci XVI. problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí *Vývoj sociální struktury socialistické společnosti. Sociální plánování a prognózování*. Konference se konala ve Varšavě v červnu 1977.

Jde o sborník, který představuje do jisté míry shrnutí současné etapy vývoje zkoumání socialistického způsobu života, problematiky, jež se v poslední době dostala do popředí zájmu sociologie ve většině socialistických zemí. Má 329 stran, skládá se z úvodu a čtrnácti statí rozdělených do dvou relativně samostatných bloků. V prvním oddíle jsou soustředěny statí zabývající se obecně metodologickými problémy kategorie socialistického způsobu života. Pozornost je soustředěna jednak na vymezení samotného pojmu a jeho vztahu k dalším základním kategoriím historického materialismu, jednak na zdůvodnění důležitosti a nezbytnosti zkoumání socialistického způsobu života v současné etapě rozvoje socialistické společnosti.

Z tohoto hlediska mají v první části klíčové postavení tři statí:

1. A. S. Cipko — *Filozofický význam problému způsobu života*;
2. S. Wiederszpziel — *Způsob života jako kategorie historického materialismu*;

3. D. Polinski, Z. Sufin — *Marxistická koncepce potřeb a formování socialistického způsobu života.*

A. S. Cipko ve své stati poukazuje na skutečnost, že různé aspekty problematiky životního způsobu jsou rozpracovány na různé úrovni. V tomto ohledu je nejméně rozvinutá filozofická stránka problému. Není dosud vyjasněn jeho filozofický obsah, jeho geneze i význam pro marxistickou společenskou vědu celkově. Současně chybí řešení otázky subjektu, reálného nositele životního způsobu, řešení vztahu subjektivního a objektivního, problému prostředků a úrovně popisu konkrétního životního způsobu. Autor především poukazuje na problémy a snaží se formulovat možné cesty řešení, obrátit pozornost na filozofický obsah, filozofický základ teorie socialistického způsobu života.

V současné etapě budování rozvinuté socialistické společnosti se zvyšuje význam otázek mimopracovního a volného času, rodiny, všestranného rozvoje každého individua. Stávají se aktuálními ty problémy, které jsou svázány s individuální volbou jedince, stále důležitější jsou vztahy mezi individuálními a celospolečenskými zájmy — nyní se však stávají složitějšími a nabývají nové kvality. Pro sociologii znamená tato situace nezbytnost přechodu od obecně sociologického pohledu na sociální skutečnost k pohledu konkrétně sociologickému. Řešením tohoto úkolu „přechodu“ je právě v současné době tak rozšířený pojem způsob života. Jedním ze základních úkolů sociologické kategorie způsob života je „... uskutečnit přechod od filozofického či politicko-ekonomického pohledu na sociální skutečnost k sociologickému, to znamená ukázat na vazbu mezi obecným a typickým — individuálním, ukázat, jak se obecné, systém vztahů, realizuje v nepřetržitém životě lidí, jak obecné, způsob výroby (způsob činnosti) determinuje způsob životní činnosti jednotlivých individuí“ (s. 24–25).

V tomtéž smyslu pojímá kategorii „životní způsob“ ve své stati S. Wiederszpiel. Považuje ji jednak za důležitý nástroj analýzy, ale současně i za kritérium rozvoje dosaženého socialistickou společností v individuální sféře. Problematika způsobu života se tak stává neoddelitelnou součástí teorie rozvinuté socialistické společnosti. Dalším problémem, kterým se S. Wiederszpiel zabývá, je otázka definice pojmu životního způsobu a jeho vztahu k dalším příbuzným pojmům. Tato část práce vyúsťuje v analýzu vztahu životního způsobu a podmínek života. Životní způsob charakterizuje autor z tohoto hlediska jako aktivní uchopení daných podmínek života, ve vztahu k životní úrovni potom životní způsob jako vzájemnou vazbu životní úrovně a kvality života. Současně klade důraz na zkoumání hodnotových systémů a koncepce života v rámci výzkumu životního způsobu.

V závěru svého článku S. Wiederszpiel nastoluje problém typologie životního způsobu. Základem je odlišení „socialistického způsobu života“ a „způsobu života v socialistické společnosti“. Socialistický způsob života je modelem, programem ve sféře jednání; musí odpovídat objektivním požadavkům stanoveným rozvojem socialistické společnosti a odpovídajícím ideálům socialismu. Důležitými rysy socialistického způsobu života jsou vztah k práci a společenská aktivita individua. Ideálem socialistické společnosti potom svobodný a všestranný rozvoj všech jejích členů.

D. Polinski a Z. Sufin se věnují jednomu ze základních vztahů v oblasti problematiky životního způsobu. Potřeby a jejich hierarchie hrají významnou roli a jsou jedním z faktorů podmiňujících závislost způsobu života jednotlivce na způsobu výroby v dané společnosti. V každé společensko-ekonomické formaci existuje specifická struktura a hierarchie potřeb. Cílem socialistické společnosti je konstituování takové struktury potřeb, která by byla harmonickým celkem potřeb jak materiálních, tak duchovních (uspokojování duchovních potřeb je nezbytná podmínka existence člověka jakožto společenského subjektu). V souvislosti s rozvojem socialismu tak vzniká nejen možnost, ale současně i nutnost plánovaného formování struktury lidských potřeb. Struktura potřeb hraje současně důležitou roli i v procesu utváření socialistického způsobu života.

Kromě uvedených tří obsahuje první část sborníku další čtyři články:

1. D. Fukas — *Filozofický aspekt pojetí životního způsobu;*
2. V. A. Babin — *Potřeba jako kategorie životního způsobu;*
3. A. Sicziński — *Problém životního stylu. Pojetí, výzkum;*
4. H. Laschinski — *Další utváření socialistického způsobu života při uskutečňování jednotné ekonomické a sociální politiky v NDR.*

D. Fukas se zabývá jednak problematikou definitorických nejasností v užívání pojmu způsob života v současném výzkumu, jednak analýzou úrovně pojetí této

kategorie. Zdůrazňuje úlohu potřeb v komplexu životního způsobu a významu jeho zkoumání jako důležitého pole třídního boje. Speciální pozornost věnuje otázkám socialistického způsobu života — snaží se vystihnout jeho specifické rysy (uvědomění, kolektivita, socialistický humanismus, socialistická demokracie), vyzdvihuje úlohu práce jako klíčové komponenty. Hlavní význam článku však spočívá v analýze dynamiky životního způsobu a v naznačení nerovnoměrného vývoje jeho jednotlivých rovin. (Tato otázka je detailně zpracována v druhé části sborníku ve stati B. Filipcové.)

Úloha potřeb ve výzkumu utváření socialistického způsobu života je základním momentem i stati V. A. Babina. Obsahuje jednak klasifikaci systému potřeb, jednak zajímavou koncepci „rozumných“ a „nerozumných“ potřeb, jejich geneze a vzájemných vztahů.

Článek A. Siczińskiego představuje poněkud odlišnou rovinu pojetí problematiky než předcházející práce — soustřeďuje se na postulování povýtce empiricky zaměřeného modelu životního stylu a jeho aplikace v konkrétním sociologickém výzkumu. Základním přínosem je především formulování komplexního aparátu sociologických metod a technik pro výzkum životního stylu — i když v tomto ohledu si nelze nepovšimnout určité závislosti na specifickém vývoji a tradici polské sociologie a speciálně sociologické metodologie.

Stať H. Laschinského je zaměřena především na analýzu specifické problematiky utváření socialistického způsobu života v NDR. Akcentuje především problémy práce, pracovního kolektivu, rodiny a volného času.

Druhá část sborníku (Sociálně politické problémy utváření socialistického způsobu života) je již zaměřena na určité detailnější aspekty, přináší rovněž řadu zajímavých výsledků sociologických výzkumů dané problematiky.

V. N. Ivanov ve stati *Demokracie jako neoddelitelná součást socialistického způsobu života (Aspekty řízení)* charakterizuje socialistickou demokracii jako základní odlišující prvek socialistického a kapitalistického způsobu života. Zdůrazňuje roli aktivity subjektu a podíl na řízení jako základní aspekty určující socialistický způsob života. Zabývá se současně z tohoto hlediska fungováním společenských organizací — především s přihlédnutím ke specifickým podmínkám společenského rozvoje v SSSR.

Dalším příspěvkem ve sborníku je práce Z. Sufina *Třídní diferenciace podmínek a způsobu života*. Zabývá se vztahy mezi způsobem, podmínkami života a vědomím (především pak hodnotovými orientacemi), diferenciálními tendencemi v této oblasti a vztahem objektivních změn a jejich subjektivního osvojování. Přináší množství empirického materiálu, který je z velké části založen na analýze rodinných účtů. Zajímavé jsou především některé závěry o vztahu homogenizačních a diferenciálních procesů ve specifických podmínkách polské společnosti.

V D. Patrušev (*Ukazatele časového rozpočtu a časové bilance jako odraz životního způsobu*) zaměřuje svoji pozornost na otázku možností speciální metody časových rozpočtů při zkoumání způsobu života. Autor zdůrazňuje potřebu využití časových rozpočtů v této sféře, ovšem poukazuje na skutečnost, že mohou postihovat pouze kvantitativní charakteristiku životního způsobu.

Specifikou metody časových rozpočtů se zabývá i J. Vítěčková (*Životní činnost a časový rozpočet*). Považuje výzkum časových rozpočtů za základní pramen informací o životních činnostech lidí. „Časové rozpočty jsou dosud jedinou rozvinutou empirickou technikou popisující každodenní život v relativně úplném komplexu a v kontextu konkrétní životní situace“ (s. 313). Centrem článku je diskuse poznávacích hranic a metodologických omezení této techniky. Autorka nastiňuje možnosti inovací, které by vedly k jejímu lepšímu využití a do určité míry i překonávaly hranici mezi čistě kvantitativním charakterem dat a potřebou dat kvalitativního charakteru.

L. Beskidová publikovala ve sborníku stať *Vliv ekonomických a společenských faktorů na strukturu spotřeby*. V ekonomické rovině zdůrazňuje vztah mezi pracovní aktivitou a spotřebou, v rovině sociální chápe spotřebu jako základní složku způsobu života, i když odmítá její pojmání jako prvku dominujícího nad všemi ostatními sférami života. Vyzdvihuje důležitost zkoumání vzorů spotřebního chování, které do značné míry určují motivaci chování lidí. Analyzuje vzory spotřeby polských pracujících na základě výzkumu rodinných rozpočtů. Důležitým aspektem jejího přístupu je, že neomezuje pojetí vzorů spotřeby na vlastní uspokojování potřeb, ale uvažuje celý proces aktivity ve sféře spotřeby — od vzniku potřeb ke spotřebnímu chování.

V otázce vlivu demografických a společenských faktorů na utváření vzorů spotřeby dochází k zajímavým závěrům především při analýze vlivu vzdělání. Zatímco rozdělování peněžních fondů mezi jednotlivé skupiny potřeb je determinováno především ekonomickými faktory (příjem), vzdělání a s ním spojené charakteristiky diferencují spotřební vzory především uvnitř vlastních agregátů potřeb. Vliv vzdělání je přitom zvyšován prostřednictvím specifických charakteristik práce a profese.

Článek L. A. Gordona *K výzkumu socialistického způsobu života: Život sovětských pracujících v retrospektivě a perspektivě* patří spolu s pracemi B. Filipcové, V. D. Patruševa a L. Beskidové k nejpřínosnějším — jak teoretickým nástínem problematiky socialistického způsobu života, tak analýzou statistických údajů a výsledků konkrétních sociologických výzkumů. Autor mimo jiné provádí rozsáhlé komparace současných dat s historickými materiály a analyzuje rozvoj základních charakteristik životního způsobu pracujících v SSSR v dlouhodobém srovnání od dvacátých let do současnosti. Vzhledem k tomu, že je práce určitým shrnutím přístupů a závěrů knihy Gordon, Klopov, Onikov: *Čerty socialistického obrazu žizni* (Moskva 1977), chci na tomto místě odkázat na recenzi B. Filipcové a E. Durejové, která jí byla věnována (SC 5/78).

Československá sociologie je ve sborníku zastoupena již zmíněným příspěvkem J. Vitečkové, především však pak článkem B. Filipcové *Způsob života jako řízený proces rozvoje*. Autorka se obrací od problému kategoriálního aparátu, od obecně zaměřených terminologických diskusí k otázce zkoumání reálných sociálních procesů, které vystupují do popředí v souvislosti utváření socialistického způsobu života v současné fázi rozvoje socialistické společnosti. Hlavní úkol současné etapy řízení společnosti i hlavní sféru výzkumu socialistického způsobu života vidí v procesu včleňování základních principů socialistické společnosti do konkrétního života lidí, v jejich vnitřním osvojení. Podnětnými momenty, které práce přináší, jsou i analýza procesů homogenizace a diferenciacie, rozpracování otázek nerovnoměrného rozvoje jednotlivých stránek životního způsobu, různé dynamiky jednotlivých struktur (v této souvislosti především problém vztahu osobnosti a společenské struktury). Procesy homogenizace a nestejněměrné dynamiky rozvoje jsou analyzovány ve vzájemných dialektických vztazích — současně je zdůrazněna diachronnost rozvoje podmínek života, životního způsobu a osobnosti. V souvislosti s nerovnoměrným rozvojem prostoru pro aktivitu subjektu (homogenizace podmínek života) a vnitřního osvojení společenských zájmů vystupuje do popředí otázka společenských mechanismů, nástrojů optimalizace procesu rozvoje.

Důležitým přínosem stati je i analýza nerovnoměrného rozvoje potřeb, v souvislosti jak s rozvojem společnosti, tak i individua: „Ani další, ještě výraznější úspěchy v přetváření individuálních potřeb nepřinesou žádoucí výsledky v oblasti rozvoje člověka, pokud nebudou provázeny osvojením nových, základních společenských potřeb“ (s. 223).

Příspěvek je určitým shrnutím přístupů, které jsou autorkou v posledních letech systematicky rozpracovávány a formulovány v řadě časopiseckých i knižních prací.

* * *

Sborník je třeba hodnotit jako významný přínos k problematice výzkumu utváření socialistického způsobu života. Je v podstatě první publikací svého druhu, shrnující přístupy jak k obecně teoretickým, tak metodologickým otázkám, spojující přístup filozofický a sociologický, publikací, která charakterizuje stupeň poznání této sféry v socialistických zemích. Současně je prvním dokumentem o práci skupiny *Utváření socialistického způsobu života*, jejíž letošní, již třetí zasedání se konalo v Liblicích a přineslo další výsledky mezinárodní spolupráce jak v oblasti teoretických přístupů k problematice životního způsobu, tak především ve sféře koordinace výzkumných šetření v této oblasti.(1)

Vladimír Rak

(1) Obsahem zasedání se podrobně zabývá zpráva E. Rendlové, publikovaná v tomto čísle Sociologického časopisu.